

Gelenek Bilgesi Atadan Yapay Zekâya

From Traditional Wise Ancestor to Artificial Intelligence (AI)

Nebi Özdemir¹

Öz

Bu makale ile kültürel bağlamlararası karşılaştırmalı yaklaşımlardan yararlanılarak danışma ve öğüt sistemindeki değişim ve dönüşümlerin belirlenmesi ve açıklanması amaçlanmaktadır. Yapılan araştırma kapsamında, geleneksel danışma ve öğüt sisteminden elektronik kültür bağlamındaki yapay zekâyâ evrilen gelişmeler ele alınmaktadır. Sözlü kültür, yazılı-basılı kültür, elektronik kültür ve yaşam bağlamlarında danışma ve öğüt sistemindeki değişmelerin çözümlenmesi, genel olarak kültür değişmelerinin de incelenmesi anlamına gelmektedir. Nitekim yaşam ve kültür bir yanıyla danışma ve öğüt sistemi üzerinden ve aracılığıyla değişmekte ve dönüşmektedir. Her kültür bağlamının kendi danışma ve öğüt sistemi aracılığıyla oluştuğu ve yaygınlaştığı gözlenmektedir. Aynı şekilde ilgili bağlamların birey ve toplumlarının da kendi danışma ve öğüt sistemi aracılığıyla biçimlendiği söylenebilir. Dolayısıyla kültürel kimlik ve bellek araştırmaları açısından da danışma ve öğüt sistemi oldukça önemlidir. Geleneksel kültürün atalarından, yazılı-basılı kültürün yazar ve öğretmenlerine daha sonra da elektronik kültürün arama motorlarına, sohbet robotlarına ve dijital akıllı yardımcılara doğru evrilen değişim ve dönüşümler, bu yayında özellikle tartışılmaktadır. Sanayi ve teknoloji devrimleri, kentleşme, yazılı-basılı eğitimin yaygınlaşması ve geniş aileden çekirdek aileye geçiş gibi farklı türden olguların öncelikle geleneksel kültürün ana danışılan ve öğüt veren kültür aktörü olan atasının merkezi konumunun belirsizleştirdiği görülmüştür. Ak saçlı veya sakallı atalarını geride bırakanlar farklı kültür bağlamlarında kitle iletişim araçları, bilgisayar, akıllı telefon, yapay zekâ, sohbet robotu, akıllı asistan ve benzerlerine danışmaya ve onlardan öğüt almaya başlamışlardır. Yaşamın ve kültürün çatısını oluşturan danışmanlık ve öğüt sistemi insani ve insani olmayan/yapay bir nitelik kazanmıştır. Bu danışma ve öğüt sistemindeki aktörler, referans belleği, öğüt biçimi, içeriği ve işlevi değişmiş ve değişmeye de devam etmektedir. Söz konusu aktör, içerik ve işlev farklılaşmaları da bu çalışmada değerlendirilmektedir. Sonuç olarak bu makalede, Türk sosyo-kültürel yaşamındaki değişim ve dönüşümler, danışmanlık ve öğüt sistemi üzerinden çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kültür değişmeleri, danışma ve öğüt sistemi, gelenek bilgesi ata, yapay zekâ, sohbet robotu, dijital asistan

¹Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Ankara/Türkiye, nozdemir@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4881-5503

*Geliş tarihi/Received: 28.05.2023 - Kabul tarihi/Accepted: 10.07.2023

Abstract

In this article, it is aimed to determine and explain the changes and transformations in the counselling and advice system by using comparative approaches between cultural contexts. Within the scope of this research, the developments that have evolved from the traditional counselling and advice system to artificial intelligence in the context of electronic culture are discussed. Analysing the changes in the counselling and advice system in the context of oral culture, written-printed culture and electronic culture and life means examining cultural changes in general. As a matter of fact, life and culture are changing and transforming through the counselling and advice system. It is observed that each cultural context is formed and spread through its own counselling and advice system. In the same way, it can be said that the individuals and societies of the relevant contexts are also shaped through their own counselling and advice system. Therefore, the counselling and advice system is very important in terms of cultural identity and memory research. The changes and transformations that have evolved from the ancestors of traditional culture to the writers and teachers of the written and printed culture, and then to the search engines, chatbots and digital smart assistants of the electronic culture are specifically discussed in this publication. It has been seen those different kinds of phenomena such as industrial and technology revolutions, urbanization, the spread of printed education system, and the transition from the extended family to the nuclear family, first of all, obscure the central position of the ancestor of the traditional culture, the main consulted and advising cultural actor. Those who left behind their white haired or bearded ancestors began to consult and take advice from different actors such as mass media, computer, smartphone, artificial intelligence, chatbot, smart assistant in recent cultural contexts. The counselling and advice system, which forms the framework of life and culture, has gained a human and non-human/artificial character. The actors in this counselling and advice system, reference memory, advice format, content and function have changed. The stated differentiations on the actor, content and function are also analysed in this study. As a result, in this article, the changes and transformations in Turkish socio-cultural life are tried to be analysed through the counselling and advice system.

Keywords: Cultural changes, counselling and advice system, traditional wise ancestor, artificial intelligence, chatbot, digital assistant

Giriş

Danışma ve öğüt kavramları, insanlığın dolayısıyla medeniyet ve kültürlerin bilgi belleklerinin çatısını oluşturur. Danışma bilgiyi ve bilginin kaynağını belirginleştirir ayrıca bilginin değerini arttırır. Öğüt ise danışma eyleminin karşılığı ve öz çıktısıdır. Öğütün ortaya çıkması için her zaman danışma gerekmezken danışma her zaman örtük veya açık olarak öğüt içerir. Ancak her iki durumda da bilgi ve deneyim belleğinin paylaşımı söz konusudur. Toplumsal konular da danışma ve öğüt üzerinden kurgulanmaktadır. Danışılan ve öğüt veren ana aktör, kültür eğitimini ve yönetimini de gerçekleştirerek dönem insanını ve toplumunu biçimlendirir. Farklı bir

açından ele alındığında kültür; öğütler bütünü, ürünü ve kaynağı olarak değerlendirilebilir. Kültürün ve yaşamın özünü oluşturan yaratıcı etkileşim çok kere danışma-öğüt sistemi temelinde gerçekleşir. Toplumsal düzen de yine danışma-öğüt sistemi aracılığıyla kurulur, yaygınlaştırılır ve sürdürülür. Açık veya örtük olarak gerçekleşen danışma ve öğüt gerçekte yaratıcı etkileşimin kendisidir. Burada her türlü yönetsel erkin de danışmanlık ve öğüt aracılığıyla yaygınlaştırıldığı ve pekiştirildiği vurgulanmalıdır. Yine kültürel patronajlık ve danışmanlık-öğüt sisteminin bütünleştiği görülür (Özdemir, 2021: 475-527).

Öğüt; insanlığın eleştirel, çözümleyici ve yaratıcı aklının ürünü, sembolü ve aktarıcısıdır. Öğüt, insanlığın akıl eleğinin üzerinde kalan ve damıtılarak sonraki kuşaklara aktarılan yaşam deneyimleri belleğinin özüdür. Dolayısıyla danışma ve öğüt, kuşaklar arası çatışmaların değil paylaşım ve uyumun aracı ve kaynağıdır. Öğüt, insanlığın sonraki nesillere bıraktığı en değerli mirastır. Söz ve yazı öğütle değerlendirilmiştir. Öğüt, sözün hikmetli olanı ve kıssanın hissesidir. Danışma ve öğüt üzerinden bireysel uyum ve toplumsal düzenin geliştirilmesi amaçlanır. Diğer yandan öğüt uyumsuzluktan doğar. Uyumsuzluk olduğunda öğüt devreye girer. Kökü geçmişte olan öğütle bugün ve gelecek biçimlendirilir.

Geleneksel toplumda yaşlı “geçmişini içinde barındıran (Goody, 2009: 130), temel kültür taşıyıcısı, zamana bağlı oluşturulan bilgi ve deneyim belleğinden yararlanarak akıl ve karar veren, güvenilir bilge, söz sahibi bilir kişi, öz güvenli, tecrübeli, olgun, sorunlara çözümler üreten, sonrakileri eğiten, saygı duyulan, fikir danışılan, örnek olan, otoritenin merkezi (Öztürk Merdin, 2020: 33-36, 43-44)” gibi olumlu özellikleriyle belirginleşmiştir. Türklük yaşamında da danışma ve öğüt sistemi her zaman atalarla özdeşleştirilmiştir. Türk kültürü kapsamında atalar kültü, yaşlı kimliği ve kültürü üzerine yapılan araştırmalar bunu kanıtlayan veriler içermektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, 2018; Öztürk Merdin, 2020). Sahibiyle yaşlanan söz, özleşir dolayısıyla öğüt hâline gelir. Ağaran saç veya sakalla söz yoğunlaşarak değerlendirilir. Bilgeleştikçe kişinin öğütleri yoğunlaşarak sadeleşir. Bu nedenle öğüt, bilgeliğin temel göstergesidir. Yaş aldıkça yaşamın özünü kavrayanlar kısa ve öz konuşup öğüt vermeye başlarlar. Söz öğütle baki kalır. Öğüt, yaşam ilkelerini içeren kültürel kapsüllerdir. Öğütler yaşamdaki bilgi ve deneyim kalıplarıdır. Kalıplaşarak özleşen öğütler kalıcılaşır. Uzayan öğüdün etkisi azalır. Yaşam öğütlerle kalıplaştırılarak geçmişten bugüne ve geleceğe aktarılır. Öğütlerle sonrakilerin yaşamı

biçimlendirilir. Öğüt, alanların yaşam ilkesidir. Öğüt veren yaşamın merkezinde yer alır ve kamusal ana kültür aktörüne dönüşür. Bilgi ve deneyimleriyle bilgeleşen atalar sürekli hatırladıkları ve hatırlattıkları dolayısıyla sahip oldukları ve yeniledikleri ortaklıklar bütünü ve kaynağı bellek aracılığıyla bireysel ve toplumsal kimliği, kültürü ve yaşamı biçimlendirmektedirler. Özellikle yaşlı klişe ve stereotipleri üzerinden kimlik ve kültür aktarılmakta ve yaşatılmaktadır. Ak saçlı veya ak sakallı atalar yaşamın bilge rehberleri olarak kabul edilmiştir. “Uluğ Türk, Umay Ana/Kam Ana, Bekay, İrkıl Ata, Yuşi Hoca, Dede Korkut, Baba Dikhan, Lokman Hekim, Ahiret Ana, Hızır vd.” atalar kültürünün ardılı olarak Türk kültürünü ve yaşamını şekillendiren bilge atalardır. Yine destan, hikâye ve efsane gibi halk anlatılarındaki “ak sakallı ihtiyar, pir, derviş, baba, dede, veli ve evliya” gibi yaşlı tipolojisinde yer alan ve atalar kültü kaynaklı kültür tiplerinin kahramanlara yardımcı oldukları ve onlara öğütler verdikleri görülür (Türk yaşlı kimliği ve kültürü için bkz. Öztürk Merdin, 2020). Erken dönemdeki ataların ardılı olarak bugün Türk dünyasındaki ak sakallar veya ihtiyarlar heyetinin öğüt ve yönlendirmelerle ilgili yöredeki sorunların çözümlenerek toplumsal düzenin sürdürülmesini, ortaklıkların yaygınlaştırılmasını ve dostluğun pekiştirilmesini sağladıkları burada vurgulanmalıdır.

İnsanlık tarihinin ilk dönem yazılı kaynakları genellikle öğütleri içermektedir. Kutsal kitaplar ve diğer kaynaklar da tanrısal öğütler manzumesidir. Aynı şekilde Türklük tarihinin ilk yazılı kanıtları olan Orhun Kitabeleri de birer öğütname dir. Nitekim Vezir Tonyukuk, hizmet ettiği üç Kağan döneminde edindiği bilgi ve deneyimlerini yazıtlara aktarmıştır. Bu anıtlar, Türk ulusuna atalardan kalan ilk yazılı kamusal öğütleri içermektedir. Türklerin tarihin ilk dönemlerinden beri elde ettikleri damıtılmış yaşam ilkeleri bütünü olan töre de ulusal bir öğütname olarak kabul edilebilir. Kutadgu Bilig, Atabetü'l- Hakayık ve Divan-ı Hikmet gibi orta dönem Türk kültürünün temel eserleri de öğüt vermek amacıyla yazılmıştır.

Türkler arasında ata öğütlerine saygı duyularak uyulması, Türklük yaşamının temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Nitekim Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda bilge ata Uluğ Türk'ün gördüğü rüya üzerine Oğuz'un cihan hâkimi olacağını belirtmesi ve Kağan'ın bu sözleri beğenip Uluğ Türk'ün öğütlerini dinlemesi (Bang ve Rahmeti, 1936: 29); Divanü Lûgat-it-Türk'teki “Eştîp ata ananğning sawlarını kadırma (Ananın babanın

sözünün işiterek öğütlerini reddetme)” (Kaşgarlı Mahmut,1985:508) öğüdü; herkesten önce yaşayıp akıllıca öğütler, bilgece tavsiyeler veren çerçeve figür Dede Korkut (Baldick, 2010:73-74); birtakım ritüellerden sonra öğüt verip dua okuyan baba kam (Eröz, 1990: 266); Çankırı’daki esnaflar arasında düzenlenen usta olma töreni ve lokma yeme âdeti sırasında Ahi Baba Vekili’nin “hileye sapma, borcunu inkâr etme, aza kanaat et, başkasının alışverişine haset etme” gibi öğütler vermesi (Eröz, 1990: 303); Alevi ve Bektaşî geleneğindeki en önemli kabul törenlerinden musahiplikte talibin yolun bütün gereklerini benimseyip uyacağına dair söz vermesi ve mürsidin öğüt ve telkinlerini kabul ettiğini belirtmesi (Eröz, 1990: 139); Askere uğurlama törenlerinde gidenlere öğütler verilmesi (Örnek, 1979: 218-224); “Atasözü altın, köñül koyup ukşañ, ata sözün ukpasañ acırayısñ curtuñdan (Ata sözü altın, gönlünü verip dinlersen; ata sözünü dinlemezsən ayrılırsın yurdundan)” şeklindeki Kırgız atasözü (Dıykanbayeva, 2016: 253); Türk dünyasındaki anlatılardan kültürel bir tip olarak Lokman Hekim’in hekimlik, uzun yaşam, bilgelik ve sağlıkla ilgili öğütler vermesi (Öger, 2007); Kırgızların Handın Balası (Han’ın Oğlu) masalında kahramanın atasının mezarına gidip ata ruhundan öğüt istemesi ve Abılay Cetim (Yetim Abılay) ile Zalim Padişah masallarında kahramanların karşısına çıkan yaşlı adamın iyilikler yapıp, öğütler vermesi (Dıykanbayeva, 2016: 239-242) gibi bilgiler Türklerin sosyo-kültürel yaşamındaki bilge ata tipi ile danışma-öğüt verme sistemi arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır (Bu bölümdeki veriler için bkz. Yıldız, 2018: 198, 284, 310, 314-315, 319, 395, 397, 405-406).

Türk sözlü kültüründe öğüt önemli yer tutmaktadır. “Her geçen zaman bir öğüttür” (Yurtbaşı, 2012: 405; Soysal, 1971’den atfen) örneğinde olduğu gibi sözün değerini bildiklerinden ataların sözü özdür. Türklük yaşamında atalar, hakan dâhil herkese öğüt veren ozanların piri Dede Korkut’un yolundan giderler. Hemen hemen her âşık öğütleme söyler. Âşık öğütleriyle ustalaşarak meraklılarını olgunlaştırır. Âşığın ustalığı ve insanın değeri öğütlemelerinden anlaşılır. Öğüt destanlarıyla Türk sözlü edebiyatının dolayısıyla Türklük yaşamının kültürel kodları gelecek nesillere aktarılır. Öğüt belleği ilgili toplumun temel değer göstergesidir. Bir insan, toplum ve kültür öğüt verenine göre biçimlenir. Bu nedenle bir toplum veya kültür danışılanları, öğütleri ve öğüt verenleri dolayısıyla merkezi kültür aktörü temelinde çözümlenerek anlaşılabilir. Bu çalışmada Türk sosyo-kültürel yaşamında yer alan danışma ve öğüt sistemindeki

değişim ve dönüşümlerin kültürel bağlamlararasılık kapsamında çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Böylelikle Türklük yaşamındaki değişim ve dönüşümler de danışma ve öğüt sistemi merkezinde belirlenmeye ve açıklanmaya çalışılmış olacaktır.

1. Çözümleme: Gelenek Bilgesi Atadan Yapay Zekâya

Bağlamlararası karşılaştırmalı kültür bilimi araştırmaları daha yetkin bilimsel veri ve yorumları ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle Türk sosyo-kültürel yaşamında yer alan danışma ve öğüt sisteminin de kültürel bağlamlararasılık kapsamında çözümlenmesi akılcı bir yaklaşım olacaktır. Aşağıda Türkiye'deki danışma ve öğüt sisteminde sözlü, yazılı-basılı ve elektronik kültür bağlamları merkezli değişim ve dönüşümlerle bunların yaşam ve kültüre etkileri belirlenmeye ve açıklanmaya çalışılacaktır. Bu araştırma kapsamında özellikle son dönemdeki yapay zekâ kaynaklı gelişmelerle değişim ve dönüşümler ele alınacaktır.

Öz sözün sahibi ana kültür aktörüdür ve toplumsal yaşamın merkezinde yer alır. Sözü özleştikçe kişinin yaşamın ve kültürün merkezi konumuna yükseldiği görülür. Değişim ve dönüşümler karşısında ana kültür aktörleri danışmanlıkları ve öğütleriyle yaşamın sağlıklı ve dengeli olarak sürdürülmesine katkı sağlarlar. Sözlü kültür bağlamında sözün ve anlatının sahibi öğüt verir. Yaş alındıkça söz ve anlatı sahipliği belirginleşir. Türk sözlü kültür yaşamında atalar öğüt vermektedir. Öğütler sözlü edebiyat türlerinin ve geleneksel sohbet ortamlarının temel unsurlarıdır. Ak saçlı veya ak sakallı atalar Türklerin yaşam ilkeleri bütünü olan töreye göre öğüt vererek bireyi ve toplumu biçimlendirmiş ve biçimlendirmeye de devam etmektedir. Dolayısıyla töre, ata öğütleri bütünüdür. Şamandan, ozan-baksı ve âşığa dönüşen ana kültür aktörleri öğütlerden güç almışlardır. Hatta ataların bir yanı sıra danışmanlık ve öğüt sistemi üzerinden kültürleştikleri de ileri sürülebilir. Atalar kültürünün oluşturulmasında ve atalar kültürü üzerinden kültürel belleğin ve kodların yaşatılmasında danışmanlık ve öğüt sisteminin etkisi bulunmaktadır (Atalar kültürü için bkz. Yıldız, 2018). Töreye göre öğüt vermek eski bir ozan-baksı geleneği olarak kabul edilmiştir. Dede Korkut Kitabı "Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sufra çekmez" (Ergin, 1989: 74) şeklindeki öğütlerle doludur. Korkut Ata destansı hikâyelerine öğütlerle başlar ve sözlerini öğütlerle bitirir. Dede Korkut Kitabı'ndaki öğütlerin (özellikle giriş bölümündekilerin) sözlü ve yazılı kültür aralığında, ismi

bilinmeyen yazmalar kültürü aktörü olan müstensihin tercihinin sonucu ortaya çıktığına burada dikkat çekilmelidir. Âşıklar nasihat, nasihat şiiri, öğüt destanı vb. adlar verdikleri (Kaya, 2000: 268) öğütlemeye tarzındaki değişleriyle ozan-baksıların bu töresini Anadolu'da yaşatmışlardır. Genellikle âşıklerce destani tarzda söylenmiş manzum eserler olan yaşnameler de insan hayatının evreleriyle ilgili bilgece nasihatler ve dersler içermektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaya, 2004).

Bilinçlendirme, aydınlatma, uyum sağlama ve olgunlaştırma gibi işlevler söylenen âşık öğütlemeleri kişisel (bireyde olması ve olmaması gereken özellikler), toplumsal (birlik beraberlik, yönetici, toplumsal düzen içerikli), dinî (İslâm ahlâkı vb. konulu nasihatler), taşlama ve takılma amaçlı söylenebilmektedir (Artun, 2011: 183-190). Âşıklar, "Gelin tanış olalım işi kolay kılalım/Sevelim sevillelim bu dünya kimseye kalmaz" diyen Yunus Emre'nin izinden gitmişler ve her dönemde hoşgörüyü yaygınlaştırarak ortaklıkları pekiştirmeyi amaçlayan öğütler söylemişlerdir (Kaya, 2000: 267-280). Karşılaşmayı kazanan ve fasılları yöneten usta âşık, öğütlemeye söyleme önceliğine sahip olmuştur. Bir yerleşim yerinde atalar sadece kendi aile ve akrabalarına değil ilgili toplumun bütün üyelerine öğüt vermişlerdir. Öğütler temel kültürel ve toplumsal eğitim ve aktarım aracı olarak kabul edilmiştir.

Âşıkların düzüp anlattıkları halk hikâyelerinde İslamiyet öncesi dönemin atalar kültürünün ve ak/gök/altın sakallı kocalarının ardılı ak sakallı ihtiyar, pir, Hızır ve derviş gibi yardımcıları engelleri ortadan kaldırarak kahramanların yolculuğunu kolaylaştırırlar ve onlara kılavuzluk edip yol gösterirler. Âşıkların rüyalarında pir, ak sakallı dede, derviş veya Hızır elinden aşk badesi içerek normal kişilikten sanatçı kişiliğe geçmelerinde de bilge yaşlı tipinin kılavuzluğu söz konusudur. Dolayısıyla öğüt veren ve kılavuzluk eden yaşlı bilge tipi Türk halk anlatılarında ve âşıklık geleneğinde yaşatılmaya devam etmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Küçüköğlü, 2015).

Sözlü kültürde sözün sahibi, anlatıyı dile getiren ana kültür aktörü öncelikli danışılan ve öğüt verendir. Sözlü kültürün kentlerdeki ana öğüt vericisi olarak hikâyelerini canlandırıp anlatan meddahlar öne çıkmıştır. Nitekim meddah anlatım ve gösterimlerinin sonundaki kıssadan hisse bölümleri öğütlerden oluşmaktadır. Türk halk tiyatrosunun Karagöz, Ortaoyunu, Tuluat ve Kukla gibi gelenekleri kapsamında seyircilere sıklıkla

öğüt verildiği görülür. Bu tür geleneklerin Cumhuriyet döneminde toplumsal eleştiri ve eğlence işlevlerinden çok bilhassa çocuklara yönelik didaktik yönleriyle belirginleştikleri burada vurgulanmalıdır. Geleneksel tiyatro ustaları gösterilerinde farklı bağlamlarda yeterince gerçekleşmediğine inandıkları geleneksel bilgi, deneyim dolayısıyla kültür belleğinin yeni kuşaklara aktarmaya özen göstermişlerdir. Bilgi belleğindeki ve yaşamdaki geleneksel bilginin ve kültürün dolayısıyla ak saçlı veya ak sakallı bilge atanın yerinin ve işlevinin azalması karşısında geleneksel tiyatro sanatçılarının kültürel aktarım ve eğitim konusundaki duyarlılıklarının arttığı gözlenmiştir.

Genel kabulün aksine danışma ve öğüt sisteminin ciddiliğine karşılık mizah alanıyla da yakından ilişkili olduğu görülür. Gerçekte mizah, yaşamın en etkili danışmanlık ve öğüt verme alanlarından biridir. Nitekim en etkili öğütlerin veya derslerin mizah ürünleriyle verildiği görülür. Eleştirel, çözümleyici ve yaratıcı düşünce ürünleri bütünü Nasreddin Hoca'nın mizah belleği bunun kanıtıdır (Özdemir, 2010 ve 2011). Yaşamın farklı boyutlardan özellikle de tersten yorumlandığı, cevaplanmamış sorunun kalmadığı, hayatın en ciddi kabul edilen konularının ve alanlarının sorgulandığı, ilgili çözümlerin üretildiği Nasreddin Hoca mizah geleneğinin bugün kişisel gelişim, liderlik, meditasyon gibi farklı alanlarda öncelikli olarak değerlendirilmesi bu kapsamda oldukça anlamlıdır. Yine fıkra belleği, mizah dergileri, mizah edebiyatı eserleri, komedi filmleri, radyo skeçleri, televizyon programları ve sanal-dijital mizah içerikleri geçmişin ve bugünün etkili danışmanlık ve öğütlemeye araçlarıdır. Mizahçı kendisine danışılmasını beklemeden devreye girerek danışma ve ders arasındaki sorgulamayı başlatır. Çok kere de ders çıkarmayı ve öğüt almayı muhatabına bırakır. Bu özgürlüğünden dolayı mizah, yaşamın en güçlü danışma ve öğütlemeye veya ders çıkarma alanıdır. Öğüdün öğütlüğü mizahla belirsizleştirildikçe etkisi artmaktadır. Buna karşılık öğüdün öğütlüğü belirginleştirildikçe de etkisi azalmaktadır. Genel anlamda danışma ve öğüt sisteminde danışan ve öğüt alan tarafın etkisizliğine karşılık mizah alanında danışanın, öğüt ve ders alıcının aktifliği söz konudur. Hatta danışma ve öğüt sisteminin kendisi mizahın ana konularındandır. Mizahla yerleşik danışan-danışılan ile öğüt veren-alan dolayısıyla toplumsal hiyerarşi alt üst edilerek sorgulanır. Özetle yaşam ve kültür, danışma ve öğüt sistemi gibi konuları işleyen mizah yaratıları aracılığıyla gözden geçirilmekte ve yenilenmektedir.

Ozan-baksıların yerini Anadolu'da âşıklar, yazmalar kültüründe de şairler almıştır. İlk dönem eserleri bir yana bırakılırsa 13. asırdan itibaren “nasihatname/ pendname” türü kapsamında ahlaki-didaktik yazma eserler yazılmaya başlanmıştır. Yazmalar kültürü bağlamında Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık, Siyasetname, Çarhname, Pendname ve Risaletü'n Nushiyye gibi eserler nasihatname türünün önemli yapıtları olarak değerlendirilmiştir (URL-1; Kaplan, 1992: 23-68; Kaya, 2000: 267). Bu tür eserlerin yazılmasında dinî kaynakların yanında sözlü kültür dolayısıyla anlatı ve öğüt belleğinden de yararlanılmıştır. Yazmalar kültüründeki nasihatnamelerinin ilk dönemde dinî, ahlâkî, tasavvufî ve politik, son dönemde ise daha öznel (babadan oğula nasihatler vb.) niteliğe, içeriğe ve işleve sahip olduğu görülür. Örneğin Kutadgu Bilig bir nasihatler kitabıdır. Ana kahramanlardan Kün Togdı ile kitabın yazarı Yusuf Has Hacib'in Jung'un yaşlı bilge arketipine oldukça yakın olduğu belirtilmiştir (Öztürk Merdin, 2020: 58). Özetle ilgi görmüş olacak ki yazmalar kültüründe nasihatler müstakil bir tür olarak gelişmiştir.

Yazılı kültürün ikinci bölümünü oluşturan basılı kültür bağlamında öğütler farklı şekillerde kullanılmaya başlanmıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte gazete ve dergilerde öğütle ilgili içeriklere rastlandığı görülür. Bu dönemin eğitsel içerikli süreli yayınlarında farklı türden öğütlere sıklıkla yer verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde özellikle okur mektuplarının değerlendirildiği süreli yayın köşeleri (sağlık, eğitim, bakım, dert, özel yaşam vb. konularla ilgili gazete ve dergi köşeleri) bol öğüt içerikli yapısıyla dikkat çekmektedir. Dertler ve sorunlar farklı nedenlerle uzaklaşılan ve etkisizleşen geleneksel kültürün temsilcisi ak saçlı veya ak sakallı bilge ataların yerine basılı kültürün “dert atalarına” anlatılmaya ve onlardan öğütler dilenmeye başlanmıştır. Yazılı medya, radyo ve televizyonun yaygınlaşmasına kadar toplumun temel öğüt vereni olarak işlev görmüştür. Geleneksel yaşam ve kültürün öğüt veren ak saçlı veya ak sakallı bilge atasının yerini medya almaya başlamıştır.

Temel danışılan ve öğüt veren geleneğin atası kente göç, basılı eğitim sistemi, sanayileşme ve çekirdek ailenin yaygınlaşması gibi nedenlerle merkezi otorite ve karar verici konumunu yitirmiştir. Bu durum kültür eğitimi, aktarımı ve yönetimi alanlarında geleneğin ana öğüt vericisi ve eğiticisi atasının yerini medya gibi kentli dinamiklere kaptırdığı şeklinde de yorumlanabilir. Yaşlı ata, toplumsal yaşamın merkezindeki konumundan köşesine çekilmek zorunda kalmıştır. Geleneğin bilge atasının kendisini

yaşamın merkezindeki konumundan edenlere (medya, dijital teknolojiler, sosyal medya vb.) karşı pek de olumlu yaklaşmadığı belirlenmiştir (Öztürk Merdin, 2021: 265-292). Aslında bu değişim ve dönüşüm, okur-yazarlığın sınırlı olduğu yazmalar ve basmalar kültürüyle birlikte başlamış, basılı, işitsel ve görsel işitsel medya ile de hızlanmış ve yaygınlaşmıştır (Özdemir, 2015, 2021). Aracı durumdaki medya ana kültür aktörü hâline gelerek toplumu farklı türden öğütleriyle yönlendirmeye başlamıştır. Temel danışılan ve öğüt alınan ana kültür aktörü ile ilgili bu değişim ve dönüşüm süreci aşağıda değerlendirileceği üzere sanal arama motorlarına ve son evrede de yapay zekâ robotları ile dijital yardımcılarına kadar uzanmıştır.

Geleneksel yaşam ve kültürün ana bilgi kaynağı bilgi atanın yerini bilgi ve bilişim teknolojileri almıştır. Öğüt veren ve danışılan alandaki insanî boyut belirsizleşmiş ve süreç yapay araç, sistem ve uygulamalar yönünde gelişmiştir. Böylelikle kültürel eğitim, aktarım ve yönetim alanlarındaki temel aktörler değişmeye başlamıştır. Sözlü kültür bilgi ve deneyim belleği, yazılı-basılı kültür ve daha sonraki elektronik kültür ile gelişirken ana kültür aktörü de farklılaşmıştır. Sözlü kültür ve yaşamında geleneksel bilgi belleğinin ana taşıyıcısı ve temsilcisi olarak kabul edilen ak saçlı veya sakallı ata, merkezi danışılan ve öğüt veren durumunda iken elektronik kültür bağlamında sahibinden ayrılan bilgi öne çıkmıştır. Bu arada Türk ulusunun ve kültürünün özünü oluşturan kültürel genetiğin aktarılması ve yaşatılmasındaki duyarlılık ve yoğunluğun yeni kültür bağlamlarında azaldığı ileri sürülebilir.

Basılı kültür bağlamında eğitim, sağlık, bebek, yemek, bakım, çocuk, cinsel yaşam vb. konulardaki özel dergilerle başlayan çağdaş danışmanlık ve öğüt vericilik kişisel gelişim yayınları ile yaygınlaşmıştır. Basılı kültürün yeni danışman ve öğüt vericileri olarak bu yazarların çeşitli konularda topluma nasihatlerde buldukları gözlenmiştir. Kendilerini “yaşam gurusu” olarak tanımlayan pek çok aktör “kadın, erkek, kadın ve erkek ilişkileri, aile, çocuk eğitimi, sağlık, beslenme, ekonomi ve tasarım” gibi farklı alanlarda topluma dersler vermeye, öğütler sıralamaya başlamışlardır. Bu bağlamda geleneğin ak saçlı veya ak sakallı bilge atalarının söz konusu yaşam gurularıyla mücadele etmeleri pek mümkün olamamıştır. Modern yaşamın aktörleri öğüt vericiliğin ve danışılan olmanın özellikle kültürel ekonomik boyutunu ve işlevini keşfetmekte gecikmemişlerdir.

Yazılı ve basılı eğitim ve ilgili aktörler de sözlü kültürün danışma ve öğüt sistemini etkilemişlerdir. Yeni dönemin öğretmenleri, yöneticileri ve akademisyenleri geleneğin danışmanlık ve öğüt verme işlevini üstlenmişlerdir. Sürekli olarak “bu konu çok önemli” diyerek söze başlayıp öğrencilere yaşam dersleri vermeyi amaçlayan yazılı-basılı eğitimin aktörleri geleneksel ataların yerlerini almışlardır. Aynı şekilde ders kitapları ve diğer eğitim materyalleri de öğrencileri hayata hazırlamak amaçlı yaşam öğütleriyle doludur.

20.asrın ilk çeyreğinde ortaya çıkan radyo, toplumsal yaşamın yeni kitlesel öğüt vereni olarak değerlendirilebilir. Radyonun canlı bağlantılar hariç tek yönlü sözlü bir kitle iletişim aracı oluşu ile sözlü öğüt verme eyleminin tek yönlülüğü benzeşmektedir. İlk dönemden itibaren radyo bilgi aktarım ve eğitim işlevinin baskınlığı nedeniyle geleneksel yaşamdaki merkezi kültür aktörünün konumunu zayıflatmıştır. Geleneksel bilginin temsilcisi ak saçlı veya ak sakallı bilgenin yerine radyonun aktörleri bilgi ve öğüt vermeye başlamışlardır. Radyodan yayılan uyarı ve didaktik içeriklerle toplumsal yaşam yönlendirilmiş ve biçimlendirilmiştir. Diğer yandan âşık ve meddah gibi gelenek kültürünün aktörleri yeni yaşam bağlamı radyo aracılığıyla deyişlerini dolayısıyla öğütlemelerini yurt dışında duyurabilme fırsatını elde etmişlerdir. Radyonun toplumsal hayatta yaygınlaştırılmasında gelenek kültürü belleğinden ve aktörlerinden de yararlanılabileceği düşüncesinin bu süreçte etkili olduğu görülür. Radyoda farklı alanlarla ilgili bilgilerin paylaşılması geleneksel bilginin sınırlılığının ve eksikliğinin yerelde fark edilmesine neden olmuştur. Bu durum ak saçlı veya ak sakallı gelenek aktörlerinin öğütlerini dolayısıyla toplumsal konumlarını etkisizleştirmeye başlamıştır. Bu ve benzeri gelişmeler özellikle yerelde sözlü kültür bağlamında yaşayanların radyoyu bir bilgi ve öğüt kaynağı olarak kabul etmelerini kolaylaştırmıştır.

Türkiye’de 1920-1930’lu yıllarda ortaya çıkan sinema, geleneksel kültürden beslenerek (Özdemir, 2015: 285-382) toplumsal yaşamın yeni öğüt vericisi haline gelmiştir. Bilhassa köycülük hareketi, köy edebiyatı ve toplumsal gerçekçilik akımının da etkisiyle köy sineması doğmuş ve gelişmiştir. “Halıcı Kız (Muhsin Ertuğrul), Düğün, Gelin, Gökçe Çiçek (Lütfi Ö. Akad), Güllü Geliyor Güllü, Kuma (Atıf Yılmaz), Kızgın Toprak, Ezo Gelin (Feyzi Tuna), Yılanların Öcü (Şerif Gören) vb.” bu türden yapımlardır. Geleneksel kültür ve yaşamı konu alan bu tür filmlerde ak saçlı veya ak sakallı gelenek atası tiplerinden verilen öğütler beyaz perdeye

taşınarak Türkiye’de sinemanın eğitsel işlevi öne çıkarılmıştır. Köy sinemasında çoğunluğu kırsalda yaşayan halkın kendi yaşam ve kültürü üzerinden aydınlatılması ve eğitilmesi amaçlanmıştır. Bu tür filmlerde açık veya örtük olarak sürekli öğüt verici, didaktik bir üslup benimsenmiştir. Sonuç olarak sinema, gelenek kültürü ve yaşamını işleyerek bir taraftan sektör olarak gelişirken diğer taraftan da toplumsal yaşamın yeni öğüt vericisi, öğreticisi ve yönlendiricisi hâline getirilmiştir.

Geleneksel sözlü kültür bağlamında yaşarken ak saçlı ve ak sakallı atalarına danışanlar farklı nedenlerle 1950’li yıllardan itibaren kentlere göç etmişlerdir. Gelenek bilgisi atalarıyla bağları zayıflayan bu topluluklar kentteki farklı türden aktörleri kendilerine rehber edinmişlerdir. Elektronik kültür çağının başlamasıyla birlikte de genellikle medya bağlamında ortaya çıkan aktörler öğüt vermeye başlamıştır.

Radyo ve sinemanın bıraktığı yerden devam eden televizyon, 1970’li yıllardan itibaren halkın yeni ve etkili eğitimci dolayısıyla öğüt vericisi ve akıl hocası hâline getirilmiştir. Özel sektör televizyon ve radyo yayıncılığının başladığı 1990 yılına kadar kamusal televizyon kanallarındaki yapım ve yayınların önemli bir kısmının kültürel eğitim ve aktarım işlevlerine sahip olduğu görülür. Hatta TRT bünyesinde kırsal yaşama yönelik olanın dışında kültürel tanıtım, eğitim ve aktarım amaçlı yayınlar yapmak amacıyla müstakil bir televizyon kanalı kurulmuştur. Türkiye’deki televizyon kanallarında yoğun bir şekilde geleneksel kültür ve yaşam dolayısıyla ak saçlı veya ak sakallı atalarla ilgili içerikler yayımlanmış ve yayımlanmaya devam etmektedir. Dizi, çizgi film, belgesel, sohbet programı vb. türden pek çok televizyon yapımında ders/öğüt/nasihat vermek amaçlanmaktadır. Bazen öğüt vermeyi abartan ve ilahi adaleti bu dünyada dağıtmayı amaçlayan televizyon yapımlarına da rastlanmaktadır. Sonuçta televizyonun içerik ve aktörleriyle kendisinin geleneksel ataların yerini aldığı ve işlevini üstlendiği gözlenmektedir. Bu kapsamda danışma ve öğüt sistemindeki kültürel bellek ve öğüt veren ile öğüt bağlamı, aracı, biçimi, işlevi ve içeriğinin farklılaştığı vurgulanmalıdır.

Aslında her medya türünün kendi öğüt sistemi üzerinden toplumsal yaşamın öğüt verici ana kültür aktörü (aracı) hâline gelerek güçlendiği ve yaygınlaştığı görülür. Medyanın danışma ve öğüt sistemine göre de izler kitle biçimlendirilmiş ve biçimlendirilmeye de devam etmektedir. Özetle öğüt veren yaşamı, kültürü, insanı, toplumu ve kimliği yönlendirmektedir.

Eski ve yeni medyalar da öncelikle toplumda yerleşik olan danışma ve öğüt sistemini dolayısıyla da gelenek bilgisi ataların konumlarını ele geçirmeyi hedeflemiştir. Bu nedenle toplumlar danışma ve öğüt sistemine, danışılanlarına, öğüt verenlerine ve verilen öğütlerine bakılarak kolaylıkla anlaşılabilir. Öğüdü sahibinden ayırarak kendi ürününe dönüştüren medya, gerçekte öğüt veren ata ile öğüt alanlar (özellikle yeni kuşaklar) arasındaki bağları zayıflatmış ve danışma-öğüt bağlamını ve belleğini belirsizleştirmiştir. Bu durum ata ile torun arasındaki kuşaklar arası bağları ve ilişkileri dolayısıyla geleneksel kültürel aktarım ve eğitim sistemini güçsüzleştirmiştir. Ortaya çıkan boşluk özellikle eski ve yeni medyalar tarafından doldurulmuştur. Bu değişim ve dönüşüm kültür değişimleri araştırmaları açısından mutlaka dikkatle çözümlenmelidir. Medyanın öğütlerinin genellikle toplumsal algı yönetimi kapsamında yönlendirilmiş ve düzenlenmiş olduğu gerçeği dikkate alındığında bu konunun ne denli önemli olduğu görülecektir.

Reklamcılar özellikle işitsel, görsel işitsel ve sanal-dijital medyanın yaygınlaşmasıyla geçen asrın başından itibaren toplumsal yaşamın merkezi ayartıcıları ve yönlendiricileri dolayısıyla öğüt verenleri haline gelmişlerdir. Sözlü kültürün egemenliğinin yaygın olduğu Türkiye'deki reklamlarda çok kere geleneğin öğüt verici atalarına yer verildiği görülür. Böylelikle geniş halk kesimleri geleneksel ataları üzerinden yönlendirilmektedir. Yine Türkiye'deki gazete, radyo ve televizyon reklamlarında geleneksel yaşam ve kültür unsurlarının (mekân, giyim-kuşam, müzik, diyalekt, yemek, düğün, Karagöz vb.) sıklıkla kullanıldığının bu kapsamda hatırlanmasında yarar vardır. Özetle reklamcılar gelenek kültürü ve atasından yararlanarak öğüt vericiliklerini dolayısıyla kitlesel ayartıcılıklarını yaygınlaştırmaya ve pekiştirmeye devam etmektedirler.

1960'lı yıllarda başlayan üçüncü sanayi devrimiyle birlikte elektronik kültür çağı başlamıştır. Bu devrimle birlikte bilgisayar, bilgi teknolojileri, elektronik, otomasyon ve robot gibi kavramlar yaşamda öne çıkmıştır. 2010 yılından itibaren de dördüncü sanayi devrimi ile siber fiziksel sistemler, nesnelere interneti, akıllı teknolojiler, akıllı telefon, yapay zekâ, üç boyutlu yazıcı, otonom araçlar, akıllı konut, kuantum bilgisayar, akıllı kent, insansı robot, yapay zekâ sohbet robotu ve dijital yardımcı gibi yenilikler yaşamın tüm alanlarını şekillendirir hâle gelmiştir. Yüksek teknolojiler hayatın ve kültürün daha hızlı değişmesine ve dönüşmesine neden olmaktadır. Geçmişte asırlar alan değişim ve dönüşümler 21. asrın ilk

çeyreğinde birkaç yıl içinde gerçekleşebilmektedir.

Bu süreçte özellikle kişisel bilgisayar, internet, akıllı telefon ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla yeni ve daha etkili danışman ve öğüt vericiler ortaya çıkmıştır. Akıllı telefonlarla birlikte “Google Asistan ve Siri” türünden dijital-sanal ve kişisel akıllı yardımcılar (asistanlar) ve sohbet robotları insanların yeni öğüt vericileri ve danışmanları olarak değerlendirilebilir. Bu tür gelişmeler elektronik sistemlerle insanlığın sözel iletişiminin ve etkileşiminin faal olmasının ve yaygınlaşmasının temel göstergeleri olarak yorumlanabilir. Daha önceki yazılı danışma ve öğüt sistemlerinin yerini konuşularak danışılan ürünler ve sistemler almıştır. İnsanlar yönlerini ve gidecekleri adresleri dahi Google haritaları aracılığıyla bulur hale gelmiştir. Arama motorları yeni dönemin “elektronik danışman ataları” olarak kabul edilebilir. Türk toplumunda özellikle orta yaş üzerindekiilerin dile getirdikleri “Google amcaya bir soralım” kalıp sözü, öğüt vericilik alanındaki değişmeyi ironik olarak ortaya koymaktadır. Bu tanımlamadaki danışılanın ve öğüt verenin erilliğine yapılan vurgu yerleşik toplumsal düzenin elektronik kültür ortamında da devam ettirildiğini göstermektedir. İlginç olan ise bu tür ürünlerin sesli versiyonlarında kadın sesinin kullanılmasıdır.

Bu değişim ve dönüşümün toplumsal cinsiyet boyutu oyun ve söz ilişkisi üzerinden açıklanabilir. Oyun, ritüel ve eğlenceden meydana gelmektedir. Oyun sözcüğünün cinsiyeti yoktur. Bu nedenle Türk toplumunda oyun adı verilen hem kadın hem de erkek şamanlar vardır. Zamanla oyunun geleneksel hekimlik tarafı dışıl (kocakarı ilaçları, ebe analar vb.), eğlence veya gösteri tarafı eril nitelik kazanmıştır. Değişim sürecinde oyun dinî-büyüsel yanını dolayısıyla da yaşam ritüelini sağladığı büyülü yanını yitirmiştir. Kamusal alan erilleşmiştir. Din adamlığının özerkleşmesiyle birlikte şamanın inanç boyutu da eril nitelik kazanmıştır. Dışıl unsurlar (üreme dâhil), önce müstehcenleştirilmiş daha sonra da mizahileştirilerek önemsizleştirilmiştir. Ritüelin temsil ettiği dışıl yanın zayıflamasıyla yaşam dengesini, büyüsünü, rengini ve çeşitliliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu süreçte dil ve söylem yapay ve geçici olarak erilleştirilmiştir. Söz dışıl, danışma eril olarak kabul edilmiştir. Eril toplumsal düzen danışılanın dolayısıyla yönetenin erilliği temelinde oluşturulmuş ve sürdürülmüştür. İletişimin ve etkileşimin erilleşmesi, kültür değişmelerinin de eril bağlamda ve nitelikle gerçekleşmesine neden olmuştur.

Diğer yandan söz gibi, bellek dolayısıyla öğüt dışil özünü korumaya devam etmiştir. Öğünmek eril, öğüt ise dışil kalmıştır. Bu gerçek dahi kadının derin ve eleştirel düşünme, yaşamı yönlendirme gücünü ortaya koymaktadır. Aslında erilliğin egemen olduğu sözlü kültür belleği araştırmalarında atlanan konu dışil söz, öğüt ve belleğin sürekliliği ve gücüdür. Belleğin dışillliği nedeniyle sözlü bellek merkezli ardıl yaratmaların tamamı köken itibariyle dışil nitelik taşımaktadır. Sonuçta erilliğin baskınlığı dahi dışillik açısından fazla geliştirilememiş bir sözellikten ibarettir. Dışil güç eril sözün ve belleğin gelişmesini engelleyerek yaşamdaki yapay eril hâkimiyeti geçersizleştirmiştir. Kendini yetkin olarak ifade edemeyen eril hâkimiyet, düzen ve iktidar yüzeysel kalmış ve derinlik kazanamamıştır. Sözcüğün ve söylemin sahibi olan kadın (anadil bunun kanıtıdır) yaşamı örtük veya açık olarak biçimlendirmeye ve yönlendirmeye devam etmiştir. Özellikle yerleşik yaşamın ve tek tanrılı dinlerin yaygınlaşmasıyla yaşamdaki eğlence ve iş birlikteliği ayrıştırılmıştır. İş ciddiyeti, eğlence gayri ciddiyeti temsil eder hale getirilmiştir. Diğer yandan ilginç bir şekilde gayri ciddi olarak nitelenen kamusal eğlence erillemiştir. Son dönemde iş ve eğlence ayrımının yapaylığı ve verimsizliği ortaya çıkınca kökendeki bütünlüğe dönüş başlamıştır. Yüksek veya akıllı teknolojiler çağının başlangıcı olan 21.asırla birlikte özellikle yazılı kültürle pekişen ve insanlık tarihi düşünüldüğünde oldukça kısa bir süre alan birkaç asırlık eril hâkimiyetin etkisizleşmeye başladığı; kadın, doğa ve kültürün teknoloji ile bütünleşerek eşitlikçi, mutlu ve verimli yeni bir yaşamın kapılarını insanlara açacağı söylenebilir. Yüksek veya akıllı teknolojiler kapsamında (Siri'deki gibi en azından ses olarak) insanlığın yaratıcılık, verimlilik ve mutluluk kaynağı dışil özüne bağlılığını sürdürüldüğüne burada işaret edilmelidir.

Sosyal medya alanının gelişmesi ve yaygınlaşması çağdaş öğüt verici danışmanların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geleneksel yaşam ve kültürün ana danışılanları olan bilge atalarını yitirenler Facebook ve Instagram gibi sosyal medya ağlarındaki tavsiye ve öğütlerle ihtiyaçlarını gidermeye başlamışlardır. Bazen katılımcılar bilgi deneyimlerini bu tür sanal ve dijital ağlarda karşılıklı olarak paylaşıırken çok kere de uzman olarak kabul ettiklerinin öğütleriyle yetinmektedirler. Blogger, vlogger, influencer ve YouTuber gibi adlara sahip sosyal medya aktörleri takipçilerini sanal dijital öğütleriyle yönlendirmektedirler.

Sosyal medya çok sayıdaki öğüt alıcı ve vericilerle doludur. Sosyal medya sanal-dijital bir danışma ve öğüt sistemine dönüşmüş gibidir. Sanal dijital bağlamda pek çok insan uzman olsun ya da olmasın bilgi ve deneyimlerini takipçileriyle paylaşma yarışına girmiştir. Bu kadar bol aktörün rekabet ettiği bir ortamda “nefes terapisi, parmak yogası, kaş-çene-göz-kulak masajı, ...diyeti” gibi konularda içeriklere rastlanması doğal bir durum kabul edilmelidir. Özetle sosyal medya kullanıcılarının büyük bir bölümünü danışman ve öğüt verici hâline getirmiştir. Facebook ve Instagram’da kullanıcılar öğüt/nasihat/tavsiye sağanağı altında yönünü yitirmiş haldedirler. Hatta hayat dersleri veren kamyon arkası, esnaf ve fotokopici dükkânı yazılarının benzerlerini sanal ortamda bulmak mümkündür. Bugün öğüt veren ile alanın, danışan ile danışılanın birbirine karıştığı kaotik bir dönem yaşanmaktadır. Anonim veya sahte isim ve hesaplar üzerinden paylaşılan içeriklerin (çoğunluğu özlü söz) ve öğütlerin sahipleri ve kaynakları çok kere belirsizdir. Sosyal medya kullanıcıları hangi öğüdü tutacakları, hangi dersi alacakları konusunda şaşırmış durumdadırlar. Söz atadan ayrılınca sanal-dijital dünyada öğüt verenler çoğalmıştır. Yakınına öğüt veremeyen soluğu sosyal medyada almaktadır. Bu dönemde sosyal medya sanki herkesi gurmeye ve yaşam gurusuna dönüştürmüş görünmektedir. Sonuçta sosyal medyanın bu kadar yaygınlaşmasında ve etkinleşmesinde biçim, içerik ve bağlamı değişse de insanların öğüt verme arzularının etkili olduğu ve olmaya da devam ettiği söylenebilir.

Diğer taraftan geleneksel yaşam ve kültürün ak saçlı veya ak sakallı bilge atalarının mentor, koç ve rehber olarak tanınan kentsel ardılları sanal-dijital kültür bağlamında da akıl vermekte ve danışmanlık yapmaktadırlar. Genellikle kendilerinin veya başkalarının yaşam öykülerinden unsurlarla süsleyip bilgi ve deneyimlerini paylaşan, dersler ve öğütler veren aktörler (TEDx, Podcast vb.) de bu kapsamda değerlendirilebilir. Danışmanlık ve öğüt vericiliğin en eski mesleklerden biri olması nedeniyle bu tür gelişmeler doğal karşılanabilir. Sanal-dijital kültür ve yaşam dolayısıyla sosyal medya danışmanlık ve öğüt vericilik mesleğinin yeni alan ve aktörlerle çeşitlenerek gelişmesini sağlamıştır. Bugünün sanal-dijital dünyasında hiçbir dönemde olmadığı kadar öykü anlatıcısı, danışman ve öğüt veya ders verene rastlanmaktadır. Danışma ve ders/öğüt vermenin kültürel ekonomik yanı sanal-dijital kültür ve yaşam bağlamının aktörlerince de keşfedilmiştir.

Aslında son dönemin ana kültür aktörü durumundaki sosyal medya aktörleri paylaşımları dolayısıyla öğütleri aracılığıyla kendi sanal-dijital topluluklarını oluşturmaktadırlar. Her paylaşımcı takipçileriyle birlikte bir komünü meydana getirmektedir. Dolayısıyla bu topluluk içindeki sanal-dijital etkileşimlerle yaratılan kültür de kültür bilimi araştırmalarının temel çözümleme konularındandır. Nitekim kadın, annelik, bebek, bakım, beslenme, sağlık ve yaşlılık gibi farklı konularda gelen sorulara göre meraklı kitlesine yönelik paylaşımlarda bulunan ve öğütler veren blog ve sanal sitelerin oldukça rağbet gördüğü belirlenmiştir. Örneğin annelik bloglarında (Gürçayır Teke, 2014) dikkat çekici olan ak saçlı anaların yerine gündelik deneyimlerini paylaşan ve ürün tavsiyelerinde bulunan blog yazarlarının genç annelerden oluşmasıdır. Bu tür blog vb. ile oluşturulan sanal dijital bilgi ve deneyim belleği, ilintili olsa da geleneksel kültür ve yaşam belleğinden bağımsızdır. Bu aktörler öncelikle geleneğin ak saçlı bilgelerinin daha sonra da basılı kültürün dert köşelerinin yazarlarının sanal-dijital ardılları olarak kabul edilebilir. Bu kapsamda geleneksel yaşam ve kültürdeki gibi sanal dijital kültür veya akıllı teknolojik kültür ve bağlamında topluluklarında danışılan ve öğüt veren merkezinde ve tek yönlü aktarım ve yönlendirmelerle oluştuğuna ve geliştiğine dikkat çekilmelidir. Bu süreçte geleneğin öğütleri de sanal dijital öğütlere dahası aşağıda açıklanacağı üzere yapay zekâ öğütlerine dönüşmektedir.

Sosyal medyanın, sanala ve dijital dünyanın en tutulanlarının başında fiziksel, bilişsel ve ruhsal içerikler gelmektedir. Gündelik yaşamın zorlukları karşısında çözüm sanal ve dijital âlemde aranmaktadır. Genellikle teknolojiye uzak duranların sanal-dijital bağlamda inanç içeriklerine ve aktörlerine oldukça fazla rağbet ettikleri görülmektedir. Yine bazı kullanıcılar bugünün sorunlarından acısı alınmış geçmişi yücelten nostalji aktörleri ve siteleri aracılığıyla kurtulmaya çalışmaktadırlar. Diğer bir kesim ise bakım, egzersiz, beslenme, meditasyon ve yoga gurularının peşinde yenilenmeyi tercih etmektedir. Sosyal medyanın sosyalleşme işlevi de hatırlandığında sanal ve dijital dünyanın rahatlatma, yenilenme ve canlanma bağlamına dönüştürüldüğü görülür. Bugün hayatın zorlukları karşısında bunalan birey çareyi gelenek bilgesi atası yerine akıllı cep telefonunda arar hâle gelmiştir.

Son dönemde geleneğin bilge atalarının yerinin diğer ürünlerin yanında özellikle yapay zekâ robotları ve dijital yardımcıları tarafından doldurulmaya başlandığı gözlenmektedir. Geleneksel kültür, yazılı-basılı

kültür ile elektronik kültürün eski medyalar çağının tek yönlü danışma ve öğüt sistemi yapay zekâ aracılığıyla ortadan kaldırılmaktadır. İnsan ve yapay zekâ etkileşiminin söz konusu olduğu bu son dönemde öğüt kaynağı danışmanla birlikte öğüt, öğüt bağlamı ve aracı ile öğüde temel olan kültürel bellek de değişmekte ve dönüşmektedir. Burada yapay zekâ sohbet robotu ile dijital yardımcı kapsamında yerel veya ulusal kültürler yerine küresel veri belleğinden yararlanılmasının toplumsal kimlik ile kültür aktarımı ve eğitimi açısından farklı etkilerinin olabileceği vurgulanmalıdır. Diğer taraftan sanal-dijital büyük veri belleğinin yöresel ve ulusal kültürlerin yeni yaşam alanları olarak işlev görebileceğine de işaret edilmelidir.

Sonuçta öğüt veren ve öğüt bağlamıyla birlikte öğüt ve öğüt alan da farklılaşmaktadır. Genellikle dinî, ahlakî, töresel değerler ve ilkeler ile geleneksel ekolojik bilginin sonraki kuşaklara aktarılmasını amaçlayan öğütler yerine daha farklı türden içerik ve işlevlere sahip öğütler sanal-dijital bağlamda verilmeye başlanmıştır. “Bakım, stresten kurtulma, kilo verme, sağlıklı beslenme, sağlıklı yaşam, yaşlanmayı geciktirme, estetik, meditasyon” gibi geleneksel kültürün öğüt belleğinde pek yer almayan konular sanal-dijital bağlamda işlenmektedir. Yine öğüt destanı, halk hikâyesi, fıkra ve atasözü gibi sözel estetik türler aracılığıyla aktarılan öğütler elektronik kültür bağlamında sanal dijital içerikler şeklinde sunulmaktadır. Geleneksel kültürdeki bilginin, dersin, öğüdün özlü ve kısa olanı makbuldür genel kabulünün akıllı teknolojiler çağında da sürdürülmesi dikkat çekicidir. Büyük veri belleğinin ve akışının var olduğu sanal-dijital/akıllı teknolojiler/yapay zekâ kültür bağlamında ayrıntılardan arındırılmış yeni bir kısaltmalar ve özetlemeler çağı yaşanmaktadır. Bu nedenle kültürel ekonomik ve teknolojik gerekçelerle de olsa yapay zekâ sohbet robotunun veya dijital yardımcının öğüdü geleneğin bilge atasının öğüdü gibi kısa ve özdür.

Özellikle sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla bir süredir unutulmuş geleneksel kültür atalarının öğüt ve tavsiyelerinin sanal-dijital bağlamda yeniden canlandırılmaya çalışıldığı da gözlenmektedir. Ötelenen ve ötekileştirilen geleneksel kültür ve yaşam gibi geleneksel kültürün dolayısıyla öğüt belleğinin yeni elektronik bağlamın farklılık ve özgünlük kaynağı olarak değerlendirilmesi veya geleneğin yeniden moda olması beklenen bir gelişme olarak kabul edilmelidir. Bu durumun ortaya çıkışında son dönemde belirginleşen kültürel ekolojik hareketlerin de etkisinin bulunduğu vurgulanmalıdır. Nitekim yerelde yüksek/akıllı teknolojilerde

kullanan postmodern yereller geleneksel kültür ve yaşamın bilgi ve deneyim belleğinin sahipleri ve taşıyıcıları olan ak saçlı veya ak sakallı ataları yeniden yaşamın merkezine taşıma gayreti içindedirler (Özdemir, 2022). Geleneksel ekolojik bilginin dolayısıyla bu belleğin sahipleri olan gelenek bilgisi ataların değerinin akıllı teknolojiler çağında ortaya çıkması önemlidir. Bu durum 21. asırda yüksek teknolojilerle doğa ve (geleneksel) kültür arasında istendik ilişkilerin kurulabileceğini ve iş birliğinin güçlendirilebileceğini göstermektedir. Sonuçta insan, doğa ve kültür dostu yüksek teknolojiler sayesinde daha mutlu ve huzurlu bir yaşama ulaşılabilir.

Büyük veri ve bu yoğunlukta veriyi hızlı bir şekilde işleme ve anlamlandırmayı mümkün kılan işlemci gücü, yapay zekânın hızla gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Yapay zekâ sayesinde öğrenme, karar verme, yaratıcılık sergileme ve duyguları anlama gibi insana özgü yeteneklere sahip okuyabilen, yazabilen, görebilen, konuşabilen, koklayabilen ve hareket edebilen makineler (bilgisayar, algoritma, robot, cihaz vd.) geliştirilmeye başlanmıştır (Marr, 2021: 44). Akıllı ev ürünleri (akıllı çamaşır makinesi, buzdolabı, tuvalet, diş fırçası, ev termostatu, elektrik düğmesi, ev güvenliği vb.), akıllı mobilite ve ulaşım ürünleri (akıllı otomobil, yapay zekâ ile çalışan bisiklet, otonom teslimat robotu, akıllı otonom dron, otonom gemi vb.), akıllı gözlükler, akıllı imalat robotu, akıllı asansör, akıllı yüzeyler, akıllı enerji ekipmanları, akıllı spor ve egzersiz ürünleri, giyilebilir teknoloji ve akıllı sağlık ürünleri (akıllı kontakt lensler, akıllı görüntüleme cihazları) (Marr, 2021: 67-82)de yaşamın ve kültürün farklı türden yeni danışmanları, öğüt vericileri ve rehberleri olarak değerlendirilebilir.

Son dönemde arama motorlarının yanında özellikle sohbet robotları (Chat-GPT, Bingchat, YouChat, JasperChat, Character.AI, Google Bard vd. chatbotlar) ve sesli komutlara yanıt veren dijital yardımcıları (Siri, Cortana, Alexa, Amazon Echo, ve Google Assistant gibi dijital asistanlar) gibi yapay zekâ ürünleri aracılığıyla daha fazla sayıdaki kişinin danışma ve öğüt/öneri alma ihtiyaçlarının giderildiği gözlenmektedir. İnsanın yapay zekâ ile etkileşiminin artmasıyla daha da akıllanan, öğrenebilen, küresel veri/bilgi ve deneyim belleğinden beslenerek yetkinleşen ve insanın algılama, yorumlama ve yaratma yeteneğine yaklaşan bu ürünler öznel istek ve hobilere göre öneriler de vermeye başlamışlardır. Özellikle Antropic tarafından geliştirilen sohbet robotu Claude, iyi ve kötüyü ayırt edip bireysel hak ve özgürlüklere saygılı yanıtlarıyla dikkat çekmektedir.

Bu değişim ve dönüşüm süreci danışma ve öğüt sistemindeki teknolojileşmeyi ve yapaylaşmayı ortaya koymaktadır. Yazılı-basılı ve sanal dijital kültür bağlamlarında danışılan ve öğüt verenler insanlardan oluşuyordu. Son dönemde ise yapay zekânın ana danışman ve öğüt verici olarak belirginleşmesi insani yaşam ve kültürün de çözülmesine ve karma yapıya evrilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle yakın dönemde insani ve insani olmayan hibrit bir kültür ve yaşamın temel araştırma konusu olarak belirginleşeceği söylenebilir. Bu kapsamda daha önce vurgulandığı üzere yaşam ve kültürün danışmana ve öğüt vericiye göre biçimlendiği gerçeğinin hatırlatılmasında yarar vardır. Bugün yapay zekâyâ her konuda danışmak mümkün hale gelmiştir. Küresel veri belleğinden beslenen bu tür akıllı makineler merkezi danışman ve öğüt verici konumlarını da yaygınlaştırmakta ve pekiştirmektedir. Yaşam ve kültür yapay zekâ kökenli akıllı teknolojiler merkezinde biçimlenmeye ve yönetilmeye başlanmıştır. Sonuçta talep ve ihtiyaçların farklılaşması, yaşamın ve kültürün değişmesi ve dönüşmesi nedeniyle geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin dolayısıyla bu bellek temelinde danışmanlık ve öğüt veren sözlü kültürün atalarının değeri belirsizleşmektedir.

Sonuç

Değişen kültür bağlamları ile birlikte danışma-öğüt sistemi de farklılaşmıştır. Yukarıda açıklandığı üzere sözlü kültür, yazılı-basılı kültür ve elektronik kültür kendi danışma-öğüt sistemini oluşturmuş ve bu sistem aracılığıyla yaygınlaşmış ve gelişmiştir. Bağlamla birlikte danışma-öğüt sisteminin aktörleri, işlevleri ve içerikleri değişmiş ve dönüşmüştür. Danışma ve öğüt sistemindeki dolayısıyla yaşam ve kültürdeki teknolojinin etkinliği artmış ve belirginleşmiştir. Özellikle geçen asırdan itibaren farklı bağlamların kesişmesiyle birlikte danışma ve öğüt sistemi kaynaklı kuşaklar arası sorunlar da ortaya çıkmıştır. Daha hızlı ve daha geniş bilgi ve deneyim belleği ile biçimlenen kuşaklara önceki nesillerin danışmanlık yapmaları ve öğüt vermeleri güçleşmiştir. Tersine danışmanlık kapsamında sonraki kuşaklar öncekilere danışmanlık yapar hale gelmişlerdir. Öğütler üzerinden değerlendirilen geçmişin egemenliğinin sürdürülmesi güçleşmiştir. Sonuçta kültür değişmeleri bir yanıyla farklılaşan danışma-öğüt sistemi üzerinden gerçekleşmiş ve gerçekleşmeye de devam etmektedir. Dolayısıyla kültür değişmeleri araştırmaları bu çalışmada örneklendiği üzere danışma-öğüt sistemi üzerinden de gerçekleştirilebilir.

Sonuç olarak her kültür bağlamı kendi danışma ve öğüt sistemini oluşturmuştur. Sözlü kültür danışma ve öğüt sisteminden yazılı-basılı danışma ve öğüt sistemine daha sonra da elektronik öğüt sistemine geçiş gerçekleşmiştir. Her kültür bağlamı dolayısıyla insanı ve toplumu kendi danışma ve öğüt sistemine göre biçimlenmektedir. Çeşitli nedenlerle geleneksel bilge atalarıyla bağları zayıflayanlar internet, arama motoru, sosyal medya, dijital yardımcı ve yapay zekâ sohbet robotu gibi sanal-dijital ortam, uygulama, ürün ve sistemlerle yetinmek durumunda kalmışlardır. Yakın bir gelecekte insanlar sohbet robotu ve dijital yardımcı gibi yapay zekâ ürünlerinin yanında ataların hologramlarına, yan evrendeki avatarlarına veya biyoteknolojik eşlerine danışarak öğütler almaya başlayabilirler.

Yapay zekâ gibi akıllı teknolojiler çağında kültürdeki değişim ve dönüşümler yakın dönem kültür bilimi araştırmalarının temel konuları arasında olacaktır. Akıllı/yüksek teknolojik kültür ve yaşam bağlamında sözlü ve yazılı-basılı kültür ile erken dönem elektronik kültürünün durumu da belirsizliğini korumaktadır. Bununla birlikte yakın dönemde yapay zekâ vb. akıllı teknolojilerin etkisiyle insani ve insansı olmayan karma bir kültürden ve yaşamdan söz edilebilecektir. Yakın dönemin danışmanı ve öğüt vericisi olarak yapay zekâ gibi akıllı teknolojilerin öne çıkabileceği; birey, toplum, yaşam ve kültürün de yeni danışmanlık ve öğütleme sistemine göre biçimlenebileceği en azından şimdilik öngörülebilir.

Bütün bu değerlendirmelere karşılık ChatGPT'nin de vurguladığı gibi geniş bir veri tabanına dayalı olarak soruları yanıtlayan ve rehberlik eden yapay zekâ modellerinin genelde bilgilendirici ve yararlı öğütleri yerine “duygusal zekâ, kişisel deneyim ve yaratıcılık ile sağduyu ve bilgelik” ürünü insanî öğütlerin tercih edilmesi yararlı olacaktır. Özetle geleneğin bilge atalarına olan ilgi azalsa da bir süre daha devam edeceklerdir.

Kaynaklar

Artun, E. (2011). Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı. Adana: Karahan Kitabevi.

Baldick, J. (2010). Hayvan ve Şaman: Orta Asya'nın Antik Dinleri. (N. Şahin, Çev.). İstanbul: Hil Yayın.

Bang, W. ve Rahmeti, G. R. (1936). Oğuz Kağan Destanı. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

- Dıykanbayeva, M. (2016). Kırgızlarda Atalar Kültü. Konya: Kömen Yayınları.
- Ergin, M. (1989). Dede Korkut Kitabı, Giriş-Metin-Faksimile. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eröz, M. (1990). Türkiye’de Alevîlik-Bektâşilik. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Goody, J. (2009). Sözlü Kültür. Milli Folklor, 83, 128-132.
- Gürçayır Teke, S. (2014). Dönüşen Anneliğe Yönelik Netrografik Bir Analiz: Blogger Anneler.Milli Folklor, 103, 32-47.
- Kaplan, M. (1992). Divan Edebiyatında Manzum Nasihatname Yazan Şairler ve Eserleri I.Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C.III, S.3, 23-68.
- Kaşgarlı Mahmut (1985a). Divanülûgat-it-Türk Tercümesi (I. Cilt). (B. Atalay, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaya, D. (2000). Âşık Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Kaya, D. (2004). Yaşnameler. Ankara: Akçağ Yay.
- Küçükoğlu, A. (2015). Halk Hikâyelerinde Ak Sakallı İhtiyar, Derviş ve Hızır Tipi. T.C. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.
- Marr, B. (2021). Yapay Zekâ Devrimi. (Çev. Ü. Şensoy) İstanbul: Akbank Yay.
- Öger, A. (2007). Uygur Efsanelerinde Lokman Hekim. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 7(1), 79-95.
- Örnek, S. V. (1979). Geleneksel Kültürümüzde Çocuk. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdemir, N. (2010). Mizah, eleştirel Düşünce ve Bilgelik: Nasreddin Hoca.Milli Folklor, 87, 27-40.
- Özdemir, N. (2011). ThePhilosopher’sPhilosopher Nasreddin Hodja. Ankara: Republic of Turkey, Ministry of CultureandTourism Publications.
- Özdemir, N. (2015). Medya, Kültür ve Edebiyat. (3. Baskı). Ankara: Grafiker Yay.
- Özdemir, N. (2021). Kültür Bilimi Araştırmaları. Ankara: Akademi Kültür Yay.

Özdemir, N. (2022). Postmodern Yerellik ve Geleneksel Ekolojik Bilgi.Culture Academy, C.2 (1), 1-30.

Öztürk Merdin, A. (2020).Geleneksel Kültürde Yaşlı ve Yaşlılık: Kırşehir Örneklemleri. (Yayımlanmamış Dr. Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi ABD, Ankara.

Öztürk Merdin, A. (2021). Dijital Çağın Yaşlıları. U.Durmaz (Ed.). Dijital Kültür-3. (265-291). İstanbul: Arı Sanat Yay.

Soysal, R. (1971). Türk Atasözleri. Ankara.

URL-1: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasihahname>

Yıldız Altın, K. (2018).Türk Kültüründe Atalar Kültü.(Yayımlanmamış Dr. Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi ABD, Ankara.

Yurtbaşı, M. (2012). Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü. (10. Baskı). İstanbul: Excellence Publishing.